

Kis Tamás Péter

A ZSONGLŐRKÖDÉS KULTÚRÁJA MAGYARORSZÁGON

Írásom témája a zsonglőrökkel foglalkozó fiatalok szubkultúrájának vizsgálata a mai Magyarországon. Szubkultúrának nevezhető a többségi, domináns kultúrát fő vonalaiban elfogadó és követő, de attól bizonyos vonatkozásban eltérő kultúra, amely egy adott közösségre jellemző. A szubkultúrakutatásnak több útja van. A megfigyelő tagjává válhat a csoportnak – a kulturális antropológia módszer szerint, vagy kérdőívek alapján következtethet – a szociológia módszerével. Egyik se vezet objektív eredményre, hiszen a személyes tapasztalat mindig a valóságnak egy saját szelete, az objektívált kérdőív pedig túlságosan általánosít. Sajnos hazánkban ennek a szubkultúrának egyáltalán nincs hozzáférhető szakirodalma. Valószínűleg az is okozhatja az írásos anyagok hiányát, hogy ez a csoport *személyes* viszonylatokon keresztül ismerhető meg igazán, és azok, akik magukévá teszik az értékrendjét, nem érzik fontosnak a külvilág felé való kommunikációt.

A fiatal zsonglőrök, akikről ez a dolgozat szól, többnyire „utcaszínháznak”, ami annyit jelent, hogy sokkal szervezetlenebb és közvetlenebb a létük, mint például a klasszikus cirkuszé. Nem egy helyen vannak, nem kötött időben, közelebb jönnek a közönséghez, fontos momentumuk az előadásnak a spontaneitás. Lényeges különbség, hogy „alulról irányított”, vagyis nincs meghatározott, szilárd hierarchikus kerete.

A zsonglőrök csoportja némileg egységes, de tagjai legalábbis hasonló értékrenddel és életmóddal rendelkeznek. Világképük, külsejük, viselkedésük hasonló. Mégsem nevezhető szervezett társadalmi mozgalomnak, csak spontán módon létrejött társadalomkritikus csoportnak. Az egyetlen hivatalos kapocs a zsonglőrök között a *Zsonglőregyesület* és a rendszeresen megszervezésre kerülő Zsonglőrfesztivál. Az előbbi nem hivatalos letéteményese a társadalomkritikának és a nonkonformista életmódnak, de minden tagja a szubkultúra tagja is, és annak elvei szerint él.

Részletek a Magyar Zsonglőregyesület honlapjáról:

„Szervezetünk 2000-ben alakult Budapesten, azzal a céllal, hogy pótoljuk a szabadidős hobby zsonglőrök hiányát. ... Elsődleges célunk, hogy egy könnyen elérhető gyakorló- és találkozóhelyet biztosítsunk az egyesület tagjainak és minden érdeklődőnek.

... Fontosnak tartjuk az együttműködést hátrányos helyzetű fiatalokkal foglalkozó intézményekkel. ... Készségfejlesztő és csoportterápiás céllal szeretnénk drogprevenció és ártalomcsökkentő programokhoz csatlakozni.”

A zsonglőrök kultúrája Magyarországon öt-hat éve jelent meg, Nyugat-Európából indult ki. Hazánkban még kialakulatlanok a hagyományai, de gyorsan halad a népszerűség felé és egyre inkább beférkőzik a köztudatba. Az *újszülöttség* magyarázat lehet a szervezetlenségre és a kevésbé tudatos csoportviselkedésre.

A fejletlenség nagyon konkrét dolgokban is megmutatkozik: Németország és Franciaország a kelet-európai zsonglőrök számára a trükkár, ahonnan játéköröket és trükköket lesnek el. Sok eszköz itthon még nem „honos”, vagy a vele való játék még nem olyan sokoldalú, mint külföldön.

Magukat a trükköket lehet hivatalos keretek között tanulni, a MaCiVában (Magyar Cirkusz és Varieté Tanodája) és szerdánként a Tabánban. Általában a bekerülés útja azonban nem ez, hanem az, hogy valaki ismerősei révén a Tabánba téved, ahol tetszik neki a hangulat, hasonló az értékrendje, és elkezd játszogatni, először egyszerű, majd bonyolultabb eszközökkel, később mások által szervezett fellépésekre megy, majd maga szervezi meg az előadásokat, és ő visz kezdő fellépőket. Gyakorlatilag nincs olyan fejlettségi szint, ahonnan ne lehetne továbbfejlődni zsonglőrtudásban, hiszen külföldről árad hazánkba az információ újabb, tökéletesebb trükkoszorozatokról és előadásokról. Egy bizonyos tudásszint után az előadók megpróbálják az ún. „magasművészetek” közé integrálni a tudásukat, mozgásszínházi előadások, nagyszabású fellépések szervezésével. Ha ez is rutinná válik, a tanítás a következő lépcsőfok a ranglétrán (bár ez kezdetől fogva működik, bármikor, egyenrangú felekként tanítják egymást az emberek egy-egy trükkre).

Én – egy barátom révén – mindössze egy éve kerültem közel egy szűkebb zsonglőr közösséghez, ezáltal kicsit kívülről, kicsit belülről is próbálom látni a helyzetüket. A saját tapasztalataim alapján felállítottam egy értékrendre és életmódra vonatkozó hipotézist.

Úgy tapasztaltam, hogy ez a közösség szeretetteljes, közvetlen, nyitott, baráti légkörű, ahol az

emberek nagy értéknek tartják az egyenlőséget, a természetközelséget, a mozgást, a pozitív világlátást, lazaságot. Legfontosabb számukra a játék, de nem csak a zsonglörködés értelmében. Az egész megjelenésükre, viselkedésükre a játékoság, vidámság jellemző, és a testi-lelki tisztaság. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a vegetarianizmus teljesen elfogadott a körükben, az alkohol kevésbé népszerű, a dohányzás ritkább, mint általában a fiatalok között. Nagy kultúrája van viszont a meditációnak, a jógának, és az ezoterikus nyitottságnak. Az értékek közül én fontosnak tapasztaltam közöttük az elfogadást, a szabadságot és az öröm és vidámság bármilyen formáját.

Mielőtt megpróbálnám igazolni ezen tapasztalataimat, kitérnék a kulturális háttérre, amely nagy hatással volt a zsonglőrökre.

A '60-as évek amerikai *hippimozgalmával* való párhuzam szinte már közhelynek számít minden, alternatívnak és konstruktívnak nevezhető ifjúsági szubkultúra esetében (destruktívnak azt nevezhetjük, amely nem csak kivonul a társadalomból, hanem rombolja is azt, pl. a skinheadek célrendszere). Számos olyan kultúra és szubkultúra van, amelyek közel állnak a zsonglőrök értékrendjéhez. Például vizuális ízlésvilágban India kultúrája, az energiatanban a hindu csakra-rendszer, a harcművészetek szeretetében a kínai és a japán kultúra jelenik meg. Magától értetődően szorosan kapcsolódik a zsonglőrök kultúrájához az *európai alternatív fiatalság* értékrendje. A squat-kultúra, a globalizáció-ellenesség, az anyagiasság elvetése, az utazás fontossága egyértelmű közös kapcsok. Az egyik legfontosabb hatást

a Rasta kultúra gyakorolta a zsonglőrökre.¹ Ma Európában alig van olyan *Rastafari*, aki minden alapelvet betartana. Inkább az életérzés és a külsőségek váltak divattá, a frizura, az öltözködés, a zene. Ha a hit és az életmód részei eljutnak hozzánk, kevesen és részleteket vesznek csak át belőle. A zsonglőrök nagy része is így van ezzel, közel áll a Rasta kultúrához, de nem teljesen teszi magáévá az értékeit.

Külső megjelenésben is látható, hogy a zsonglőrök nagy része visel rasta frizurát, jóval többen, mint a fiatalok általában. Más választott külső jegyek is jellemzőek a zsonglőrökre, amik a társadalom többi tagjától való elhatárolódást hivatottak jelezni. Ilyenek a nagyon színes, toldott-foldott, *hippis*, sokszor saját készítésű ruhák, a kócos haj, a saru, stb.

Tehát a hipotézis igazolására összehasonlításul választottam egy másik csoportot, a musical-színészeket. Azért választottam ezt a közösséget, mert szakmájukban ők állnak a legközelebb a zsonglőrökhöz (tánc, zene, színház), viszont értékrendjük a társadalom többségéhez közelít. A zsonglőröket a Tabánban, a musicalszínészeket az Operettszín-

¹ A Rastafari többszáz éves hit- és értékrendszer. Eredete a rabszolgaság korába nyúlik vissza, amikor rengeteg afrikait Amerikába hurcoltak rabszolgának (a Rasta forrásvidéke Jamaica). Az ő „mentsvárúk” volt régen a Rastafari, ami az ősi afrikai, zsidó, és keresztény kultúrák egyvelege. Nem nevezhető vallásnak, mert nincsenek intézményei, de kapcsolódik hozzá istenhitt: az egy isten Jah (feltűnően hasonlít Jahve nevére), aki a természetben jelen levő emberszerű erő. A Rasta mítoszai a bibliai zsidó nép vándorlására emlékeztetnek, csak egészen más kontextusba helyezve: a Rasták Ziont keresik, ahol letelepedhetnek és a természettel (Istennel) harmóniában boldogan élhetnek. A mindenkori hely, ahonnan az exodus indul, Babilon, a rendőrök, a meg nem értés, pénz kegyetlen világa. Az, hogy számukra a marihuána a meditáció és a Jahhoz való közelkerülés eszköze, leveszi a vállukról a törvények betartásának felelősségét. („I shot the sheriff, but I swear it was in self-defence – every time I plant a seed, he said kill it before it grow”) Nyugodt, egyszerű, szegény emberek, akik nem esznek húst, általában nem isznak alkoholt, sokat zenélnek, keveset dolgoznak. Sokszor kommunában élnek, a szeretet, megértést, egyetértést és tiszteletet (respect) hirdetik az emberek között. A monogámia és a női egyenjogúság számukra nem sokat jelent, a nők feladata a gyerekeknevelés, miközben a férfiak kitartóan utaznak, hogy megtalálják Ziont, ahol a családjukkal együtt boldogok lehetnek. A Rasták politikai szerepvállalása a független Afrikáért való küzdelemben nyilvánult meg. Ezért nemzeti hősiük Halile Selassie, aki a mítosz szerint az első afrikai származású etióp király volt. A másik legnagyobb legenda Bob Marley, aki a reggae zene legnagyobb sztárjaként a Rastafari értékrendet és harcot hirdette az egész világon.

házban kérdeztem ki. A megkérdezett zsonglőrök életkora kb. 16-28. év, a színészeké 21-40. Ez magyarázhat sok értékrendbeli és életmódbeli különbséget.

Közös bennük, hogy mindenkinek szóló látványos, zenés-táncos szórakoztatás formáit művelik.

Végzettségben a zsonglőröknél nagy különbségek mutatkoztak, legtöbbjük középfokú végzettségű, míg a színészeknél többségben vannak a diplomások. Minden megkérdezett színész saját munkájából él, zsonglőrök döntő többségét a szülők is támogatják (részben életkori eltérésekből adódhat). A zsonglőröknek sokszor nincs állandó megélhetési forrásuk. Legáltalánosabb, hogy *mindenhonnan jön egy kevés* (fellépések, szülők, alkalmi munkák, néha kölcsönök, szívességek, szociális támogatások). Minden megkérdezett színész egyetlen állásból tartja fenn magát, ami állandó és rendszeres (hiszen az Operettszínház musical-színészei), míg a zsonglőröknek a fellépések legtöbbször csak részben fedezik a megélhetésüket.

Közös vonás, hogy mindkét csoport tagjai sokszor többféle előadóművészetben jártasak: zsonglőrökdedés vagy színészet és tánc, zene. Arra a kérdésre, hogy miért ezeket választották, a legtöbb válaszoló a saját élvezetet, a benne rejlő saját örömeiről számolt be, illetve az érdeklődési köréről. Tehát látszólag minden megkérdezett belső indítatásból teszi azt, amit. A színészek kivétel nélkül öt évnél régebben foglalkoznak a szakmájukkal, míg a zsonglőrök között változóak a válaszok, általában az, aki nagyrészt ebből él, sok éve műveli, legtöbbször csak néhány éve. Erre magyarázat e műfaj frissessége, újdonsága Magyarországon. A színészek szinte kivétel nélkül saját kemény elhatározásukból lettek azzá, amik, míg a zsonglőrök legtöbbször sodródtak, barátaik révén.

A hivatástudat kérdésére a zsonglőrök az alábbi érdekes válaszokat adták: hivatásom

- maga az előadóművészet,
- a gyógyítás, segítség valamilyen formája (például nevetető, tanítómester, szociális munkás, orvos),
- az „Élet”,
- nincs hivatásom.

A színészek számára az előadóművészet az egyetlen hivatás. Számukra ez kemény munka és játék is egyszerre, ahogy a zsonglőrök egy részének is.

A megkérdezett operetteseknek kevés hobbijuk van, valószínűleg a gyakori kötött munkából adódóan (pl. zene, sport, kézműveskedés). Ezzel szemben

a rendszertelenül változó mutatóványos-életmód sok hobbit lehetővé tesz, amik nem helyhez és időhöz kötöttek: különböző sportok (tánc, jóga, capoeira, síelés, kirándulás, lovaglás) és kézműves hobbik (varrás, rajzolás, játékkészítés) szerepelnek előkelő helyen a népszerűségi listán. Egyik csoportnál sem szerepelnek sok pénzt vagy szellemi munkát igénylő elfoglaltságok (pl. olvasás, társas játékok, írás, különleges társaságok, stb.).

A színészeknek nagyobb része elégedetlen anyagi helyzetével, ellentétben a zsonglőrökkel, bár valószínűleg az utóbbiak kevésbé jó körülmények között élnek, legalábbis keresetük alapján. A különbséget az igények eltérése is magyarázza. A színészek épphogy nem nélkülöznek, míg a zsonglőrök azért pozitívabban látják saját anyagi helyzetüket egyéni igényeikhez képest.

Lakáskörülmények kérdésében mindkét esetben nagy különbségek vannak az egyének között (családdal, párral, barátokkal, egyedül él). Az egyetlen különbség a két csoport között, hogy a színészek közül sokan már párjukkal és gyerekeikkel élnek együtt. A lakóhely tulajdonlását illetően többségben vannak a színészeknél a saját lakással rendelkezők, míg a legtöbb zsonglőr szüleivel él. Mindkét esetben az albérletben lakók száma eléggé magas.

A jövőbeli tervek kérdésére a legtöbb zsonglőr (a várttal ellentétben) azt válaszolta, hogy a karrierjével szeretne foglalkozni. Van, aki nem tudja, „majd kialakul”, ugyanazt csinálná, mint most, családot alapítana. A színészek egy része nem szeretne változtatni, más részük szeretne családot alapítani 5 év múlva, a többiek nem terveznek előre.

Az értékrendre feltett kérdésre a zsonglőrök a harmóniát, békét, a szabadságot és függetlenséget tartották a legfontosabbnak, a színészek pedig a művészetet és a tartós, szeretetteljes barátságot. Fontosnak bizonyult még a környezetvédelem, boldogság, tolerancia, emberi nyitottság mindkét csoportnál.

A népszerűtlenségi lista élén vezet mindkét csoportban: a hatalom, divat, márka, politika.

A 14-18 éves (a GFK által megkérdezett) fiatalok közül ötvenöt százalék állította a pénzről, hogy nagyon fontos. A zsonglőrök esetében ez a szám elenyésző. Legtöbbször *a kevéssé érdekel, vagy nem érdekel* kategóriába sorolták az anyagi jólétet. Ugyanebben a tanulmányban olvasható, hogy „a fiatalok egyre több időt töltenek számítógép előtt és bulizással az olvasás rovására”. Ez nem igazán érvényes a zsonglőrökre, mert bár ritkán bekapcsolják a számítógépet, olvasással majdnem kétszer ennyi időt töltenek.

A következő kérdés arra vonatkozott, hogy egy hónapban milyen gyakorisággal végeznek bizonyos tevékenységeket. Általában a zsonglörök többsége hetente keres pénzt, míg a színészek naponta.

Mindkét csapat rendszeresen, sokat mozog. „A sportolás férfias tevékenység: a fiúk huszonkét százaléka mozog naponta, míg a lányoknál fele ez az arány” – írja Szakály Attila a fiatalok körében végzett időmérleg-vizsgálatok alapján. A profi és félprofi zsonglörök között lényegesen több a fiú, mint a lány. A lányok a zsonglörködésben leginkább a dekorativitás kötelező tényezőjének számítanak, olyan játékokkal játszanak, amikben nem a technikai tudás, hanem a mozgás és az előadó szépsége játszik szerepet.

A legnagyobb különbségek a színészek javára az alábbiakban mutatkoztak:

- pénzkereséssel, sokkal több időt töltenek a színészek, mint a zsonglörök
- színházba szintén többet járnak, mint mutatóványos kollégáik
- a színészek sokkal többet néznek tv-t, mint a zsonglörök
- a színészek olvasással is több időt töltenek.

Amivel a zsonglörök foglalkoznak többet:

- időtöltés barátokkal, rokonokkal
- házimunka
- kirándulás
- a zsonglörök többet tanulnak (szintén eredhet életkori sajátosságból), míg a színészeknél ez változó, kevesebb
- a zsonglörök valamivel többet buliznak, általában majdnem hetente.

Ez utóbbi eltérés az életkori sajátosságokból is adódhat. A bulizás gyakorisága náluk nem nagyon magas. Vannak viszont másfajta „bulik”: a tabáni zsonglörklub például egész estés, vagy éjjelbe nyúló dobolást és játékot jelent, bár ez nekik nem minősül bulizásnak. Szervezett, belépős, fogyasztós, *konformista* „party”-ra elég ritkán járnak. A nonkonform életmód alapján nyilvánvaló, hogy amíg a mainstream életmódú fiatalok a plázákban mulatják szívesebben az időt, a zsonglörök a szabadban játszanak. A vásárlás kevés esetben történik náluk élvezetből (talán ezt a játékok vásárlásában élik ki, amire, ha van miből, tetemes összegeket költenek. A különböző eszközök ára 3000-tól 20.000-ig terjed, ami meglepő, a csoport anyagi körülményeit és értékrendjét nézve).

Társadalmi problémák tekintetében az alkoholizmus és cigányság beilleszkedésének kérdésében a zsonglörök érdeklődőbbnek mutatkoztak, de nem volt egy olyan probléma sem, amit mindenki fontos és megoldandó problémának ítélt volna. Ez a zsonglörök társadalmi küldetéstudatának (amit mögéjük képzelünk) gyengeségét vagy hiányát mutatja.

A személyes kommunikációra vonatkozó kérdések alapján a színészeknek sokkal fontosabb volt, hogy nekik legyen igazuk, hogy vitázzanak, és meggyőzőek legyenek. Mindkét közösségnek fontos az empátia, mások meghallgatása, kapcsolatteremtés, valamint a másokon való segítség.

Szintén mindkét csoport meglehetősen elégedett a külsejével és tesz is ezért. De a zsonglörök saját elmondásuk szerint sokkal jobb erőnlétben vannak (ez talán részben a fogyasztási szokásokkal magyarázható).

Fogyasztás kérdésében nagy különbségek mutatkoztak: a zsonglörök sokkal kevesebb húst esznek, kevesebbet dohányoznak és isznak bort, vagy töményebb italokat. Ezzel szemben többet söröznek, és a marihuána-fogyasztásnak is nagyobb kultúrája van köztük.

Egy szociológiai tanulmány szerint általánosnak mondhatóak az alábbiak a 14-18 éves korcsoport tagjaira a társadalomban.² *„Csökken körükben az extravaganciára törekvés, a szubkultúrák vonzereje. Mindez megmutatkozik az öltözködésben (praktikusság), a zenei ízlésben („mindenevők”), a szabadidős szokásokban (internetezés, kocsmá vagy gyorsétterem, pláza, mozi, diszkó – a színház, könyvolvasás elvéve). Egyszóval középosztálybeli fogyasztói kultúra, életstílus elsajátítására törekvesnek, amelyben segít a mozi és a televízió – főként a kereskedelmi csatornák. Kimondva-kimondatlanul mindenki, az elitet kivéve, a középrétegekbe akar beilleszkedni, de ez sokaknak nem sikerül”.*

Alapvetően levonhatjuk azt a következtetést, hogy a zsonglörök egy ősbib, kevésbé civilizált állapotban élnek, egyfajta ellenkultúrát képezve a globalizálódó világgal szemben. (Életük felépítése rendszertelen, nem használják ki a modern tömegkommunikációs eszközök lehetőségeit, sokan nem vásárolnak mesterséges élelmiszereket, nem járnak plázákba, nem hordanak elegáns ruhákat, nincsenek anyagi tartalékaik, nem terveznek hosszútávra, stb.). Sokkal intenzívebb kapcsolatban vannak a

² Tiniközéposztály a Paradicsomban: Nem lázadnak, fogyasztanak. *Népszabadság*, 2005.03.23.

természettel, mint az átlagember, sok értelemben szabadabban élnek.

Mészáros György így ír az egyén lehetőségeiről a szubkultúrában való tagság és a külső világ között: *Vajon a középiskolás fiatal, aki a szubkultúra tagja és az iskolát is látogatja, milyen módon tudja fejlődése során feldolgozni e feszültséget? ...*

„A jól strukturált, társadalmi konfliktusokkal terhelt szociális tér kínzó nyomását érző fiatal kiszabadul ebből, hogy „máshol” legyen, az átmenetek, a communitas, a közvetlen élmény világában. Úgy tűnik, itt megszabadulhat a fogyasztói eltárgyasultságtól. Ebben az esetben a játékoság frissítő tere ez számára, amely nem akadályozza, hogy a strukturált társadalmi életben konstruktív módon részt vegyen. Sőt, e kiszakadásnak kompenzáló, energetizáló szerepe lehet. Az ösztársadalmi normáktól, teljesítménykényszerítől való időleges megszabadulás mintegy erőt adhat a hétköznapi célirányos, eredményorientált munkájához. ... a kulturális feszültség negatívan is befolyásolhatja a tanuló fejlődését és az iskolai nevelés fejlesztő hatását. Ez különösen azoknál a tanulóknál jelenthet problémát, akinél a szubkultúra az élet szerves, centrális része, meghatározza értékrendjüket, viselkedésüket, nézeteiket”. A beilleszkedés annál nehezebbé válik az egyén számára, minél erősebben kötődik a szubkultúrához, melynek tagja.

Egy olyan ember, aki nem végzett egyetemet, nincs pénze, utazó mutatóványos, negatív társadalmi megítélésnek teszi ki magát, a társadalom deviánsnak bélyegzi („cigányéletmód”, „hippi”, stb). Az ekkor keletkező feszültséget oldja a hivatástudat: az ő feladata a nevetetés, szórakoztatás; ezért más ő, mint a többiek, de a többségnek szüksége van rá (hiszen jól megfizetik és meg is tapsolják). A „mókuserékben pedálozó emberek” negatív asszociációkat keltenek egy nonkonformistában, aki azt mondja magának, hogy ha ezt akarná, ő is lehetne ilyen (csakhogy a társadalomba való beilleszkedés nem ilyen egyszerű, valószínűleg ezért nem lépett erre az útra). Viszont ha mindenki lázadó lenne, a lázadás elvesztené a romantikáját, az önmagáért való értékét. Tehát egy nonkonformista szubkultúra társadalmi feszültségek levezetője, és a különbségek fenntartója egyszerre.

Szakály Attila tanulmánya így ír a szülőkkal való viszonyról: „otthoni életük alakításában a teljes függetlenségre, a feltételek megteremtésében viszont a szülői függésre vágnak”. Ez érvényes a zsonglőrökre is, akiknek nagy része még a szüleivel él, bár kevés időt tölt velük, és kevésbé tartja be az ehhez kötődő szabályokat.

Eddig az olvasó számára valószínűleg minden pozitívnak, vagy legalábbis elfogadhatónak tűnik a zsonglőr szubkultúrával kapcsolatban. De sajnos a gyakorlatban nagyon sokszor sérülnek a még oly komolyan vett értékek is, mint az egyenlőség, a mások tiszteletben tartása, a szeretet. Az értékek felhígulását részben a divattá válás magyarázza, ami természetes és megállíthatatlan folyamat. Nagyobb szerepet játszik azonban az egyre többször megjelenő pénz az emberek között. A tűzzsonglőr-show-k egyre inkább a szórakoztatás szolgáltatásának részévé válnak. Így a barátokból lesznek munkatársak, az egyenrangúságból kihasználás, a demokráciából hierarchia, a nyitottságból titkolózás, a szilárd értékrendből féltett idealizmus. Végül talán ez az alternatív csoport is kitermeli magában a többségi társadalom problémáit.

Felhasznált irodalom

Andorka Rudolf 2003

Bevezetés a szociológiába.

Osiris, Budapest.

Rácz József 1998

Ifjúsági szubkultúrák, intézmények, devianciák.

Scientia Humana, Budapest.

Tiniközéposztály a Paradicsomban: Nem lázadnak, fogyasztanak.

Népszabadság, 2005. március 23.

Mészáros György:

Techno-house szubkultúra és iskolai nevelés. Elektronikus forrás: <http://epa.oszk.hu/00000/00011/00074/pdf/tanulmany2003-9.pdf>

Szakály Attila

Felmérés az ifjúságról – Más eredmény szülőkkel és más szülők nélkül.

Népszabadság, 2003. október 1.

www.zsonglor.hu

www.rastafaritoday.com

